

С.І.Іваненко-Коленда*

**МИТРОПОЛИТ КИЇВСЬКИЙ, ГАЛИЦЬКИЙ ТА ВСІЄЇ РУСИ
ГАВРИЇЛ КОЛЕНДА**

Статтю присвячено 400-річчю з дня народження Гавриїла Коленди (1606–1674 рр.) – митрополита київського, галицького та всієї Русі і водночас генерала католицького ордену василіан. На основі історичної літератури та різноманітних архівних матеріалів зроблено спробу реконструювати біографію цього архієрея в контексті історії України середини XVII ст., а також з'ясувати його внесок у розвиток Української греко-католицької церкви.

Середина XVII ст. належить до одного з найтрагічніших періодів історії України й її греко-католицької церкви. Вона стала тереном безперестанних війн і предметом торгів між сусідніми державами, а з'єднана з Римом церква взагалі була поставлена перед перспективою знищення. Згідно із Зборівським та Гадяцьким трактатами місця для цієї конфесії в Україні не залишалося. Саме у цій катастрофічній ситуації греко-католицьку церкву очолив архієпископ Гавриїл Коленда – настоятель Супрасльської лаври, протоархімандрит ордену св. Василя Великого, митрополит Київський, Галицький та всієї Русі.

Доля цього зверхника греко-католицької церкви була непростою й деякими рисами нагадувала долю його попередників. Владика з найвищою для того часу богословською і філософською освітою, на отримання якої в кращих європейських університетах було покладено довгих чотирнадцять років навчання, архімандрит Березвецького, Ліщинського та Тороканського монастирів, архієпарх Полоцької, Вітебської й Мстиславської церковних кафедр, Гавриїл Коленда ще за життя свого попередника митрополита Селяви став фактичним керівником з'єднаної з Римом церкви. Хоч за своє майже двадцятирічне перебування на митрополичій кафедрі він так і не побачив своїма очима Києва, але під його проводом греко-католицька церква не тільки не припинила свого існування у роки Хмельниччини та Руїни, а, навпаки, навіть зміцнила свої позиції, особливо на Правобережній Україні. За заслуги перед греко-католицькою церквою Коленда в поважному генеалогічному збірнику отримав від своїх сучасників лаконічну, але красномовну характеристику: «Святої унії пастир достойний і старанний»¹, а вдячні ченці-василіани ХХ ст. вирішили, що своїми подвигами Гавриїл Коленда заслужив гідність стати поруч митрополита Іпатія Потія².

Він належить до визначних постатей греко-католицької церкви. Проте особисте життя й архієрейське служіння Коленди все ще недостатньо досліджені великою мірою через відсутність повноцінної джерельної бази. Доводиться констатувати, що про цього митрополита (не рахуючи кількох поверхових характеристик М.Булгакова, М.Кояловича, Г.Лужницького, А.Сапунова, М.Реховича) в українській історіографії існує всього один більш-менш докладний та об'єктивний невеликий біографічний нарис о. І.Назарка. Отже, багато сторінок біографії вірного сина греко-католицької церкви залишаються взагалі нез'ясованими. Тому є потреба у створенні фундаментального дослідження, в якому з максимальною повнотою й об'єктивністю висвітлювався б увесь комплекс питань, пов'язаних із життям і архіпастирською діяльністю митрополита Коленди. Лише за таких умов відкривається шлях до розуміння мотивів та внутрішньої логіки його дій, встановлення тих факторів, що визначали зміст внутрішньої й зовнішньої політики греко-католицької церкви в другій половині XVII ст., зу-

* Іваненко-Коленда Сергій Іванович – священник УПЦ МП, викладач філософії Чернігівського філіалу Московського державного відкритого університету.

мовили її стратегію і тактику в боротьбі за існування серед недружніх їй віросповідань. У процесі підготовки такого дослідження не обійтися без ретельної розробки біографії цього церковного ієрарха, вивченням якої й займається його далекий нащадок.

Джерела не дозволяють точно встановити рік та місце народження митрополита Гавриїла Коленди. Їх аналіз дав можливість визначити лише найвірогіднішу дату і місце останніх. 20 листопада 1606 р.³ у Віленському воєводстві, в родинному маєтку Мереч-Конвалішки у сім'ї білоруських шляхтичів Речі Посполитої народився син, котрому судилося стати архіпастирем греко-католицької церкви в сумні роки Руїни. Біографи митрополита Гавриїла називають імена його батьків – Ян Михайлович Коленда й Маріанна Григорівна Подбіпента⁴. На щастя, ці імена збереглися як у родинному архіві Колендів⁵, так і в архіві Ватиканського грецького колегіуму⁶, де він навчався.

Родина митрополита Коленди з гербом «Белти» (на червоному полі щита – три срібні схрещені стріли)⁷ належала до стародавніх православних родин Великого князівства Литовського. Першу згадку про неї маємо ще від 1486 р.⁸.

Однак на арену суспільно-політичної діяльності Коленди вийшли тільки у середині XVI ст. в особі королівського служебника Михайла Григоровича, котрому судилося стати дідом митрополита Гавриїла. За своє життя він обіймав декілька державних урядів: дяка великокняжої канцелярії (1558 р.)⁹, польного писаря Великого князівства Литовського (1565), писаря віленського воєводи (1568)¹⁰, войського Троцького воєводства (1579) та наприкінці життя підстарости Опшмянського староства¹¹. Він був одружений із Ганною Скумін-Тишкевич, й одним з його багатьох дітей був Ян – батько митрополита Гавриїла.

По лінії матері – Маріанни Григорівни – митрополит Коленда належав до старовинної шляхетської родини Подбіпентів, яка проживала у Полоцькому воєводстві Великого князівства Литовського.

1608 р. місцева шляхта Віленського воєводства вибрала Яна Коленду кандидатом на вакантний уряд писаря однойменного земського суду. Король Сигізмунд III, безумовно, враховуючи заслуги королівського служебника Михайла Григоровича Коленди, затвердив саме його сина на цій посаді¹², незважаючи на те, що на неї, крім Яна, претендували ще троє кандидатів. Цю посаду він обіймав усе своє життя.

Ян Михайлович і його дружина Маріанна Григорівна були дуже віруючими людьми. Свого сина при народженні батьки охрестили Юрієм¹³ на честь святого великомученика Георгія та у пам'ять про дядька (батькового рідного брата), який помер 1604 р. Майбутній митрополит прийняв ім'я Гавриїл тільки на двадцятому році життя при вступі до василіанського ордену. В їх родині, окрім Юрія, підростало ще шестеро дітей¹⁴ – троє хлопчиків: Єнох, Ілля й Михайло і троє дівчат: Ганна, Іустинія та Варвара, яких батьки виховали у заповідях християнської любові. Велика побожність подружжя Колендів проявлялася ще і в тому, що протягом свого життя вони з великою повагою ставилися до церкви й її священиків та неодноразово жертвували значні кошти і нерухому власність ченцям-василіанам Віленського Свято-Троцького монастиря¹⁵. Крім того, Ян Коленда завжди запрошував греко-католицьке духовенство на свята Різдва Христового, Різдва Богородиці й на Великдень у свій родовий маєток Мереч-Конвалішки для богослужіння в місцевому храмі¹⁶.

Треба також зауважити, що серед особистих друзів родини віленського земського писаря були митрополит Йосиф Вельямін Рутський (який, до речі, доводився Колендам ще і сусідом по маєтку) та полоцький архієпископ Йосафат Кунцевич, що, безумовно, тільки сприяло духовному вихованню майбутнього митрополита. Жорстоке вбивство Кунцевича, яке сталося 12 листопада 1623 року у Вітебську, вразило багатьох віруючих греко-католицької церкви, зокрема

17-річного шляхтича Юрія Коленду. Напевне, саме тоді в юнака вперше з'явилася думка присвятити своє життя служінню Богу й ідеї з'єднання християнських апостольських церков. Остаточно вона дозріла наступного 1624 р., коли він вирішив вступити до ордену Св. Василя Великого¹⁷. У чернецтві Коленда прийняв архангельське ім'я Гавриїл, яке він з гідністю носив наступні півсторіччя свого життя на землі та з яким увійшов в історію України й її греко-католицької церкви.

Новиціят (1625–1626 рр.), тобто перший курс послуху і знайомства зі статутом василіанського ордену, Гавриїл провів у Битеньському монастирі, що під Слонімом (нині – Івацевицький р-н Брестської обл., Білорусія). У вересні 1627 р. серед чотирьох василіанських стипендіатів монах Гавриїл відправляється на три роки до Східної Пруссії вивчати філософію в Папському місійному колегіумі у м. Браунсберг (нині – Бранів, Польща).

Саме в той час, 1626–1628 рр., з великої вдячності Богові за те, що він наставив їх сина на стежу спасіння, Ян Михайлович та Маріанна Григорівна з благословіння митрополита Йосифа Вельяміна Рутського споруджують у Віленському Свято-Троїцькому монастирі каплицю (яка існує й нині) з вівтарем для богослужіння на честь Воздвиження Чесного Хреста Господнього, а під вівтарем цієї каплиці – родинний склеп для себе, своїх дітей і нащадків роду, тіла яких ченці-василіани забор'язалися приймати та ховати за грецьким обрядом¹⁸.

Повернувшись із Браунсберга у 1630 р., Коленда залишається на три роки в рідному місті студіювати теологію у Віленському папському колегіумі. 28 березня 1633 р. вже висвячений на священника отець Гавриїл знову від'їжджає за кордон, на цей раз до Австрії, де поглиблює свої знання богослов'я, філософії й логіки в стінах Віденського університету. Повернувшись через три роки до Вільна, Коленда в останній раз приходить за благословінням до свого духовного отця – митрополита Йосифа Рутського. Більше вони у цьому житті не зустрінуться.

Пізно восени 1636 р. Коленда знову залишає рідний край. Він їде на навчання у «Вічне місто» – Рим, де 1 грудня 1636 р. був зачислений на трирічний курс поглибленого вивчення теології в Грецькій колегії св. Афанасія у Ватикані. Саме тут відбулася важлива подія в житті о.Гавриїла. Він урочисто поклявся до кінця своїх днів бути вірним східному грецькому обряду. Також у Ватикані його застає звістка про смерть митрополита Йосифа Рутського, який помер 5 лютого 1637 р. в Дерманському монастирі на Рівненщині.

Цікаво зауважити, що того ж року панегірик «Enthronisim albo panegiryk Jozefowi Ruskemu Metropolacie Ruskemu 1614 in 4to w Wilnie» на смерть митрополита Рутського одним із перших надрукував своїм коштом рідний брат о.Гавриїла – Єнох Коленда – троцький підвоєвода¹⁹. На той час ще двоє братів Коленди – Михайло та Ілля – залучаються до суспільно-політичного життя Великого князівства Литовського, котрих також, як й їх батька Яна Михайловича, шляхта Віленського воєводства вибирає суддями у Головний литовський трибунал²⁰.

Після кончини митрополита Рутського новим зверхником греко-католицької церкви на недовгий час (1637–1640 рр.) став Рафаїл Корсак. Він вирішив зробити паломницьку поїздку до Риму саме перед закінченням о.Гавриїлом ватиканського колегіуму. 24 листопада 1639 р., підійшовши під благословіння митрополита Рафаїла, Коленда від'їхав із Риму додому²¹. Позаду лишилися 14 років напруженого навчання, попереду чекала рідна домівка з безперервною воєнною віроповідань.

Повернувшись після довгої мандрівки до батьківщини, Коленда одразу ж поступає в розпорядження коад'ютора (заступника з правами наслідування) Київської митрополії – полоцького архієпископа Антонія Селяви, при якому виконує різні адміністративні доручення.

Невдовзі Коленда стає настоятелем щойно створеного монастиря на честь Різдва Богородиці в Березвечі, Полоцької архієпископії. Ця василіанська обитель була заснована старанністю мстиславського воєводи Йосифа Корсака. На новому поприщі архіандрит Гавриїл виявив небуденний адміністративний хист. Він відібрав монастирське майно від шляхтичів – спадкоємців Корсака, які його захопили, розбудував монастир, спорудив церкву та щедро її прикрасив. У той же час Коленда виявив активну ревність в апостольській праці щодо поширення унії у Речі Посполитій.

28 серпня 1640 р. в Римі після тяжкої хвороби помер митрополит Рафаїл Корсак, смерть котрого вплинула на подальшу долю о.Гавриїла. 9 листопада 1640 р. король Владислав IV видав привілей Антонію Селяви про призначення його київським митрополитом. 1641 р. папа Урбан VIII затвердив останній, залишивши за ним багате Полоцьке архієпископство.

Однак, помираючи, митрополит Корсак залишив вакантною не тільки митрополію, а ще й посаду протоархіандрита василіанського ордену. Апостольський престол відразу ж вирішив виконати один із головних пунктів орденського статуту, згідно з яким протоархіандритом, тобто його керівником, мав бути не архієрей, а звичайний чернець. І найкращою кандидатурою на цю вакансію було визнано Коленду, який тільки-но повернувся з Ватикану. Вже у березні 1641 р. Римська курія звертається до останнього як до керівника ордену Св. Василія Великого²². Селява ж, дізнавшись про те, що зі вступом на митрополічу кафедру ченці не виберуть його протоархіандритом Василіанського чину, був настільки приголомшений, що навіть сильно захворів. Проте він вжив зі свого боку всіх заходів для здобуття цього уряду. Зважаючи на хворобу митрополита, василіани згодилися поступитися йому з неодмінною умовою, що на майбутнє, після смерті Селяви посада протоархіандрита ні в якому разі не буде переходити його спадкоємцю по митрополії. Останній навіть письмово зобов'язався щодо цього.

То був час, коли з'єднані (греко-католики) й нез'єднані з Римом (православні) християни шукали новий *modus vivendi* (спосіб співіснування), котрий їм вбачався в створенні окремого Київського патріархату. Неодмінною умовою для здійснення цього наміру було прийняття православними декрету Флорентійської унії. Щоб переконати їх у цьому на богословському рівні, Римська курія видає Коленді дозвіл на секретне читання книг, заборонених католицькою церквою, з метою його спростування. Цікавий нюанс: разом із цим дозволом о.Гавриїл відразу ж отримав відпущення гріхів за читання еретичної літератури²³. Але те ні до чого не привело. Справа Київського патріархату затихла після смерті Петра Могили.

Двадцятирічний ювілей перебування архіандрита Гавриїла у василіанському ордені засмутила смерть його батька. «1645 року на судових рочках Михайлівських його милість пан Ян Коленда – писар земський віленський, не досудивши роков, змерл».²⁴ Після обов'язкових днів трауру в родині було прочитано духовний заповіт Яна Михайловича. Згідно з останньою волею небіжчика, його син Юрій-Гавриїл став спадкоємцем маєтку Боярок, котрий знаходився у Віленському воєводстві²⁵.

1648 р. Національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького поклатала край поширенню унії на українських землях. Шляхта Речі Посполитої береться за зброю. Брати архіандрита Коленди також ідуть на цю братовбивчу громадянську війну, не знаючи, що живим повернеться додому тільки один – Михайло – дерптський хорунжий.

Зборівський договір 1649 р. був одним із найбільших ударів, котрих зазнала впродовж свого існування греко-католицька церква²⁶. Згідно з його умовами, місця для цієї конфесії в Україні не залишалося. У третьому пункті козацьких

вимог зазначалося: «Унія, як постійна причина пригноблення руського народу, повинна бути скасована»²⁷. 28 вересня 1649 р. (тобто вже після підписання Зборівського договору) гетьман Б.Хмельницький у листі до сенатора Адама Киселя висловив прохання сприяти затвердженню сеймом вимог ліквідації унії та поверненню православним церков і монастирів²⁸. Для греко-католицької церкви настали важкі часи. Спочатку не допомагали ні листи папи Інокентія Х до короля Яна Казимира, ні протести греко-католицького митрополита Селяви (1642–1655), який разом із папським нунцієм Торресом вимагав припинити ліквідацію унії²⁹. Однак король вирішив цю справу соломоновим судом. Досить повно задовольнивши конкретні матеріальні домагання православних, він обминув усякі натяки на принципове скасування унії³⁰.

На буденному рівні боротьба з нею звелася до захоплення православними священиками греко-католицьких церков та маєтностей, що відбувалося за підтримкою козаків. Сьогодні практично невідомі випадки забиття останніми греко-католиків, у той час як серед римо-католиків й юдеїв були численні жертви. Характерний у цьому відношенні випадок стався з пізнішим греко-католицьким єпископом Яковом Сушею, який був просто викинутий зі свого монастиря через паркан. Перед греко-католиками, очевидно, були відкриті двері в православ'я, чим багато хто з них скористався. Єдність обряду сприяла тому, що у роки Хмельниччини життя їх, що за інших обставин легко могли стати жертвою релігійного насилля, було врятоване³¹.

Тим часом політична ситуація виразно змінилася на користь унії. Нова війна (після програної козаками битви під Берестечком 30 червня 1651 р.) закінчилася Білоцерківським трактатом. Його постановами було заперечено пункти Зборівської угоди, і до греко-католиків повернулися церкви в Холмській та Перемишльській єпархіях.

У липні 1651 р. сенатором Речі Посполитої став брат архімандрита Гавриїла – Єнох Коленда³², який отримав королівський привілей на Дерптське воєводство після битви під Берестечком. Цікаво зауважити, що під час цієї останньої у королівському таборі перебував вищезгадуваний Яків Суша – майбутній конкурент Коленди на посаду протоархімандрита василіанського ордену, котрий благословляв польські війська на битву з Б.Хмельницьким чудотворною Холмською іконою Божої Матері. 22 лютого 1652 р. Суша став єпископом Холмсько-Белзької єпархії.

Того ж року швагер (чоловік сестри Катерини) Коленди – Христофор Уніховський – прокурор Великого князівства Литовського – був призначений послом Речі Посполитої до московського царя³³. Враховуючи авторитет Коленди в сенаторському колі, офіційно проголошений коад'ютором (заступником митрополита з правами наслідування) Полоцької архієпархії³⁴ архімандрит Гавриїл уперше взяв участь у засіданнях конгрегації василіанського ордену, яка проходила в Мінську.

1653 р. у Пінську «внаслідок козацьких знущань»³⁵ загинув єпископ Пахомій Оранський – коад'ютор Київської митрополії. Після його смерті адміністратором останньої – тобто фактичним керівником греко-католицької церкви – в жовтні 1653 р. стає Коленда, котрий був висвячений на єпископа мстиславського. Водночас він був призначений архімандритом Ліщинського монастиря у Пінську.

1654 р. Б.Хмельницький був змушений заключити сумної пам'яті Переяславську угоду з московським царем, і природним наслідком цього стала війна Росії з Польщею. Угода потягнула за собою нові й тяжкі випробування для унії. Московські війська та козаки Хмельницького заливали кров'ю області, де жили греко-католики, руйнували церкви, монастирі, школи, розганяли, а то й убивали їх священиків і монахів. Де ступала російська нога, там пропадала унія.

Смоленську греко-католицьку архієпархію було перейменовано на православну. Така сама доля загрожувала Полоцькій архієпархії. Козацькі й московські війська зайняли майже всі маєтки Київської греко-католицької митрополії та спалили кафедральний собор і митрополичі палати у Вільні й Новогрудку. Митрополит Селява, «над яким і татарин милосердився»³⁶, мусив утікати перед наступом московитів та, як безпритульний, поневірятися по своїй митрополії, бо все було зруйноване й знищене. Україна та Білорусь перетворилися на пустелю.

1655 р. проти Польщі виступила Швеція. Становище унії здавалося безнадійним. Єпископ Суша в своєму творі під назвою «De laboribus Unitorum» («Про труди уніатів») нараховує близько сотні світських священиків і сорока ченців-василіан, відомих йому персонально, котрі були поранені, покалічені й померли за унію, описує мучеництва та розправу над вірними («лаїками»), переслідування їх, розповідає про пограбування й спалення греко-католицьких церков і монастирів та загарбання їх маєтків³⁷.

Саме у той важкий час греко-католицьку церкву очолив мстиславський єпископ Гавриїл Коленда, якого старий і майже сліпий митрополит Селява офіційно іменував коад'ютором, тобто своїм заступником із правами наслідування Київської митрополії. Грамотою від 5 березня 1655 р. він сповістив українське духовенство про приїзд в Україну Гавриїла Коленди, якому доручено було провести ревізію «українських та волинських церков».

Однак єпископ Гавриїл не мав змоги розвинути широку пастирську діяльність на новому поприщі, бо московські війська зайняли всю Полоцьку архієпархію, і Коленда, забравши із собою срібну раку з мощами блаженного Йосафата Кунцевича, пішов у довгі поневіряння. Разом із ним блукав із місця на місце по монастирях і хуторах Підляшшя митрополит Селява, який «не збуджував до себе милосердя ні в козаків, ні в московитів, ні в поляків»³⁸, аж поки не вмер у Тикотині того ж 1655 р. Пізніше його тлінні останки були перенесені в Супрасльську лавру, котра з 1656 р. стала резиденцією архієпископа Коленди, як нового архімандрита цього монастиря й зверхника греко-католицької церкви.

Ще перед своєю смертю Селява хотів офіційно затвердити Коленду митрополитом, але через безперестанні війни не міг скликати Синоду. З усього греко-католицького єпископату, окрім Коленди, живими у 1655 р. залишилися тільки Яків Суша – єпископ холмський і белзький, Андрій Кваснинський-Злотий – номінальний єпископ втраченої Смоленської єпархії та Ян Потій – єпископ Володимиро-Волинської та Брестської єпархії, але й з ними через війну не було ніякого зв'язку. Тому Київська греко-католицька митрополія залишалася десять років без офіційного архієпископа, а орден св. Василя Великого – без протоархімандрита, що ним доти був кожний митрополит.

Після смерті Селяви архієпископ Коленда став вживати всіх заходів, щоб король і Рим признали за ним митрополичу гідність. За тодішнім звичаєм визнання її залежало від єпископів, які вибирали митрополита та представляли його королеві, а останній у свою чергу просив у Папи Римського підтвердження кандидата. Однак цього звичаю додержувалися не завжди. Крім того, від часів Іпатія Потія був такий порядок, що митрополити призначали собі коад'ютора з правом наслідування, щоб через спустошення митрополії греко-католицька церква не зазнала якоїсь шкоди з боку православних. І тому майже завжди відпадав вибір кандидата з боку єпископів.

Король Ян Казимир (1648–1668) з огляду на умову з козаками не хотів іменувати архієпископа Коленду дійсним митрополитом, а тільки з 1656 р. йменував його завідателем митрополичих добр. Однак усі греко-католицькі владики вважали Гавриїла Коленду за архієпископа й, як тільки після довгого скитання він осів у Супраслі, весь єпископат з'їхався туди на нараду³⁹. До Коленди, як до

дійсного митрополита, зверталися в різних справах папський нунцій, архієпископ П'єтро Відоні та Конгрегація пропаганди віри, хоча титулували його тільки «адміністратором митрополії Київської й усієї Русі».

Ставши зверхником Київської греко-католицької митрополії, архієпископ Коленда сподівався, що ченці-василіани виберуть його також і протоархімандритом їхнього чину. Він зразу ж попросив, щоб Ватикан дав йому таку владу над орденем, «яку мали попередні митрополити, щоб між нами не прийшло до розколу чи поділу»⁴⁰, але підтвердження з Риму не отримав. Це призвело до подальших непорозумінь між василіанами та до ослаблення внутрішньої дисципліни в ордені.

У той час між Росією й Б.Хмельницьким почалася конкуренція за вплив на Білорусію. Показовим у цьому відношенні було звернення пінської шляхти до гетьмана про прилучення їх повіту до підвладних йому земель. Був навіть створений Пінський козацький полк, козаки якого на чолі з Нелюбовичем-Тукальським зібрали місцеве греко-католицьке духовенство і сказали: «Або ви переходите на православ'я, або втрачаєте права на ваші церкви». Наступного тижня все воно без винятку перейшло в православ'я, у тому числі чотири римо-католицьких священики. Цікаво зауважити, як складалося ставлення греко-католиків до, так би мовити, «української окупаційної влади» та московської в Білорусії. Коли козаки Хмельницького вимагали від уніатів перейти в православ'я, то ті робили це без усяких конфліктів. Коли ж таку вимогу ставили московити, то тут все було навпаки. З Вільна греко-католицького архієрея й священиків виганяли три чи чотири рази, але ті знову поверталися і не хотіли переходити у православ'я⁴¹.

Московський цар Олексій Михайлович наказував зовсім повиганяти з міст та сіл послідовників унії, щоб вони не спокушали й не зваблювали православних. І коли 1657 р. він прочув, що греко-католицьке духовенство почало вертатися до Вільна й до інших міст і сіл та відправляти церковні служби за своїм звичаєм, то надіслав грамоту воеводам, щоб вони відразу ж повиганяли з останніх усіх уніатів та надалі ніде їх не приймали. Віленський воевода князь Шаховської, отримавши цю царську грамоту, зібрав до з'їздного двору всіх бурмистрів, райців і міщан, котрі трималися унії, й оголосив їм, щоб вони або приймали православ'я, або йшли геть із міста. Останні, прийшовши через деякий час до воеводи, відповіли, що готові його прийняти. Воевода, переписавши їх імена, віддав цей список наміснику Свято-Духова монастиря, щоб він прийняв їх у православ'я⁴².

Цей факт дуже занепокоїв греко-католицьку ієрархію. 12 березня 1658 р. архієпископ Гавриїл Коленда та холмський єпископ Яків Суша, а слідом за ними (14 липня) і все греко-католицьке духовенство й (3 серпня) василіанське чернецтво звернулися з проханням до самого Папи Римського, щоб він зобов'язав короля Яна Казимира заступитися за них перед московським царем. Разом із цим вони хотіли, щоб король роз'яснив йому те, що греко-католики нерозривно зв'язані з Ватиканом і якщо царський уряд терпить і не переслідує у Вільні римських католиків, то має терпіти й їх. До того ж архієпископ Коленда та єпископ Суша бажали, щоб цар дозволив зібрати Собор греко-католицького духовенства з православним, і запевняли, що вони доведуть на ньому істинність своєї віри та, можливо, повернуть саму Москву до унії з Римом⁴³. Але Річ Посполита вже вирішила віддати останню в жертву православним, щоб цією ціною зберегти козацьку Україну для себе⁴⁴.

1658 р. представники влади України, Польщі та Литви обговорили в Гадячі трактат, у якому був пункт про цілковиту ліквідацію унії в їх державах. Однак відомо (з листа віленського латинського єпископа Яна Завіши), що напередодні прийняття Гадяцького договору один із його творців – переяславський

полковник (хрещеник Хмельницького, зять Виговського) Павло Тетеря – таємно перейшов в унію, хоча існує й протилежна точка зору.⁴⁵ Напевне, на прохання архієпископа Коленди він добився від делегації гетьмана Виговського зняття вимоги скасування її. Але на самому сеймі під тиском православних послів це питання було знову поставлене. Коли ж 1659 р. польський сейм все-таки затвердив Гадяцьку угоду, в якій був пункт про ліквідацію унії, всі греко-католицькі владика на чолі з Колендою написали протест з цього приводу. Тетеря ж пообіцяв добитися його перегляду і фактичного невиконання від уряду Виговського⁴⁶. Є інформація, що він визнавав Гавриїла Коленду митрополитом греко-католицької церкви⁴⁷.

Гадяцький трактат козаків із поляками, як й усі попередні, згорів у полум'ї нової війни з Москвою. Її війська спочатку переможно зайняли майже цілу Литву, Білорусь та Лівобережну Україну. Однак під Конотопом гетьман Виговський 28 червня 1659 р. розбив наголову царське військо, і, здавалося, Україна буде вільна від нього. Але москвофільська партія не гаяла часу. Внаслідок цього в Україні розпочалася братовбивча війна – спочатку за правління гетьмана Юрія Хмельницького (1659–1662), а потім за гетьмана Івана Брюховецького (1663–1668).

Епідемія внутрішніх чвар зачепила також греко-католиків: орден святого Василя Великого розколовся на дві фракції. Одна частина братів-василіан 1661 р. в Супраслі вибрала протоархімандритом ордену Гавриїла Коленду, друга в Жировицях – холмського єпископа Якова Сушу. З думкою обох рахувався король Ян Казимир. Нунцій П'єтро Відоні писав до Риму про Коленду таке: «Переговорювати з архієпископом дуже небезпечно, бо це людина вогненної натури...»⁴⁸. Тобто, врешті-решт, внутрішній розкол у греко-католицькій церкві уособлювався конфліктом між Колендою й Сушею. Можна шукати різні пояснення цьому розколу. Але, якщо провести аналогію з паралельним у часі розколом у середині козацтва, то напрошується висновок про дивовижну здатність українського суспільства до внутрішніх чвар у найнесприятливіший для того час.

А вороги унії не спочивали та усіма способами старалися спонукати Ватикан, щоб він ліквідував греко-католицьку ієрархію, а парафіян підпорядкував польським римо-католицьким єпископам. Із цією метою латиністи очорнювали греко-католицьких архієреїв перед Апостольським престолом, представляючи їх як людей лінивих, нероб і нецирих віруючих. Вони ставили останнім у провину те, що унія серед українського народу не мала розвитку, тоді, як самі на чолі зі своїми єпископами, шляхтою й королем робили їй усякі перешкоди⁴⁹.

Щоб ліквідувати поділ Чину св. Василя Великого, що створився через брак єдиного протоархімандрита, українсько-білоруські архієреї вирішили забути на деякий час внутрішні чвари. Перед лицем великої небезпеки навіть такі амбіційні владика, як Коленда та Суша, знайшли в собі сили (на відміну від козацької старшини) примиритися і з'єднатися на користь матері-церкви.

З'єднаний єпископат послав до Ватикану холмського єпископа Якова Сушу, який мав великий авторитет у Римській курії. Крім того, він повинен був спростувати перед Папою наклепи латиністів, а також з'ясувати й налагодити справу щодо вакантної митрополії. Влітку 1663 р. єпископ Суша виїхав до Риму та у Ватикані довідався, що на основі звітів, які передали Апостольській столиці польський клір і державні кола країни, вирішено українсько-білоруську церковну провінцію піддати під юрисдикцію латинського єпископату Речі Посполитої. Щоб відмінити це рішення й спростувати фальшиві доноси, єпископ Суша 1664 р. написав працю «De laboribus Unitorum» («Про труди уніатів»), в якій талановито та об'єктивно описав історію греко-католицької церкви від початку її відновлення аж до тих часів. Цей знаменитий твір справив на Рим велике враження, спростував кривдні закиди латинського єпископату і прихильніше на-

строїв курію до греко-католицьких владик та самої ідеї унії. Яків Суша насамперед підкреслив той факт, що в час, прикрий для останньої, ніхто з них від неї не відпав, а, навпаки, зазначив, що деякі римо-католицькі каноніки, монахи й священники під напором московитів та козаків перейшли до православної церкви, хоча не зазнали таких переслідувань, як уніати. Ватикан остаточно вирішив не віддавати латинському польському клірові греко-католицьку церкву.

Під час свого перебування у Римі єпископ Суша написав ще «Інформацію про митрополію» («*Informatio de Metropoliā*»). Остання ділиться на дві частини. В першій він з'ясував шкоду для церкви, яка випливає із вакантності посади митрополита, у другій підкреслив, що найліпшим кандидатом на нього є Гавриїл Коленда. Священна конгрегація поширення віри провела окреме засідання, присвячене справам Української греко-католицької церкви. Папа Олександр VII затвердив на київському митрополитому престолі Коленду й утримав за нинішнього Полоцьке архієпископство, зважаючи на те, що доходи з митрополії дуже зменшилися. 13 вересня 1665 р. новопризначений митрополит київський, галицький та всієї Русі Гавриїл Коленда перейняв останню з повними правами після десятирічної вакансії.

Справу ж розколу в ордені святого Василія Великого було поладнано в такий спосіб, що архієпископ Коленда та єпископ Суша відмовилися від обрання їх протоархімандритами. Апостольський престол тримався тієї думки, що ним повинен бути не архієрей, а звичайний чернець. Проте капітул василіан, що відбувся у Бресті-Литовському в березні 1667 р., з огляду на особливі обставини і з метою збереження внутрішнього церковного спокою знову вибрав Гавриїла Коленду протоархімандритом ордену. Ставши генералом василіанського чину, він зобов'язався призначити свого наступника в порозумінні з останнім і доклав усіх зусиль, щоб навести лад у монастирях.

Водночас митрополит Гавриїл доручив Якову Суші зрушити ще раз із мертвої точки справу канонізації Йосафата Кунцевича. Він здійснив потрібні заходи в конгрегаціях та порушив цю справу на окремій аудієнції у папи Олександра VII. Останній обіцяв проголосити Йосафата святим, але незабаром, 22 травня 1667 р., помер, і справа канонізації відтягнулася на 200 років.

16 січня 1667 р. Польща й Москва досягли миру в Андрусові. Через договір між ними греко-католицька церква втратила Смоленську єпархію і столицю митрополії – Київ. Насправді, архієреїв для цієї єпархії було іменовано і далі, але вони тільки іменувалися смоленськими архієпископами, однак не мали в ній резиденції. Певною компенсацією за втрачені території було приєднання до митрополії 1600 р. церковних храмів Угорщини й Трансільванії внаслідок інкорпорації Мукачівського єпископства. Також греко-католики повернули собі Полоцьку архієпархію. Митрополит Коленда восени 1667 р. під час тріумфального походу ввіз мощі Йосафата Кунцевича в Полоцьк та помістив їх у кафедральному соборі Святої Софії, який сам відновив. Це перенесення мощів – поворот уніатської церкви на ті землі, які впродовж тринадцяти років були зайняті московитами⁵⁰. В той же час, головню, заходами митрополита Гавриїла і через його широкі зв'язки із сенаторами сеймова конституція 1667 р. звільнила греко-католиків від усяких тягарів та постоїв війська.

Великої шкоди унії завдала політика Яна Казимира. З часом зрозумів це й сам король і, бажаючи виправити кривду греко-католицькій церкві, 1668 р. видав диплом, за яким остання могла собі повернути загарбані церкви, монастирі та майно, їй належні. Однак ця спокота кривд для унії прийшла запізню, бо король зараз же після цього зрікся престолу й не було кому добитися, щоб це було виконано.

Після зречення Яна Казимира настав час безкоролів'я. Митрополит Гавриїл із своїм єпископом-помічником Кипріяном Жоховським іде на конвокаційний

сейм до Варшави, де разом із папським нунцієм Марескотті намагається розбудити в сенаторів прихильність до греко-католицької церкви. Справді, сейм 1668 р. ухвалив визнати за уніятами всі права і привілеї, надані їм попередніми королями, повернути їм усі церкви, монастирі та приналежне майно, а також Перемишльську єпархію й Ліщинську архімандрію.

1669 р. зібрався елекційний сейм. Ніхто не міг заздалегідь знати, що він вирішить. Тому митрополит Коленда знову ходив із Кипріяном Жоховським та нунцієм Марескотті від сенатора до сенатора і благав їх, щоб не голосували за рішення, шкідливі для унії. 9 січня 1669 р. Папа Климент IX звернувся з окремим листом до примаса, єпископів, сенаторів і шляхти Речі Посполитої, доручаючи їм опіку над скривавленою греко-католицькою церквою.

Настрій у сенаторів виявився прихильнішим до унії, ніж раніше, можливо тому, що, як писав єпископ Суша, «наша непохитність завдала ворогам сорому». Врешті, й політичні обставини були інші. Унія добилася більших успіхів, ніж сподівалася, бо сейм затвердив усі домагання греко-католиків.

На елекційному сеймі з 2 травня по 19 червня 1669 р. королем було обрано князя Михайла Корибута Вишневецького, в якого були симпатії до східної церкви, бо його мати залишалася православною, а батько був ним перед тим, як перейшов до римо-католицизму. Він був прихильніший до унії, ніж обидва його попередники – королі Владислав та Ян Казимир. Під впливом митрополита Коленди Михайло 1669 р. зрівняв у правах греко-католицьке духовенство з латинським, монастиреві блаженного Йосафата в Полоцьку надав два хутори й затвердив усі вищезгадані привілеї з'єднаної церкви.

Король (1669–1673) виявив свої симпатії до унії ще і тим, що, на його бажання, коронацію було призначено на 12 листопада – день мученицької загибелі Йосафата Кунцевича. Й, мабуть, уперше в кафедральному соборі Кракова не латинський єпископ, а митрополит Коленда урочисто відправляв у той день Службу Божу в східному обряді з асистуванням латинських єпископів у присутності численної шляхти, ієрархів обох обрядів, папського нунція та короля Михайла – українця на польському троні. Митрополичий помічник Кипріян Жоховський після служби виголосив проповідь на честь Йосафата Кунцевича, взявши за тему слова святого Євангелія: «Я пастир добрий»⁵¹.

Однак і православні не забували про свої справи. На елекційний сейм, який відбувався з 2 травня по 19 червня 1669 р., козацький гетьман П.Дорошенко 11 червня відрядив своїх послів зі скаргами на греко-католицьке духовенство⁵². Проте делегація прибула до Варшави запізно. Тоді П.Дорошенко делегував останніх на коронаційний сейм, що проходив у Кракові з 1 жовтня по 12 листопада 1669 р., доручивши їм подати козацьке прохання щодо цілковитої ліквідації унії⁵³. Але завдяки заходам митрополита Гавриїла маршалок сейму Фелікс Потоцький не дозволив проводити нараду з цього питання. На наступному весняному сеймі 1670 р. православні знову зажадали задоволення їхніх вимог. На допомогу їм Дорошенко вислав козацьких представників, які мали доповісти польським сенаторам про вимоги гетьмана й «усього Війська Запорозького» – визнати «вольності» православних та скасувати унію на українських землях⁵⁴. Сейм призначив окрему комісію з шістьох членів, котра на сеймі 1671 р. відкинула прохання православних, а греко-католиків вирішила залишити у спокої. Сподіваючись на допомогу козаків, львівський православний єпископ Ієремія Свистельницький відважився захопити Полоцьку архієпархію, в якій православних майже не було⁵⁵. У цій справі йому допомагав один із латинських єпископів. Митрополит Гавриїл оперативно повідомив про це папського нунція Нерлі, а той швидко ліквідував акцію Свистельницького.

Заохочений цими успіхами Коленда спробував порушити справу щодо допущення греко-католицьких владик до сенату, і Папа Климент IX (1667–1669)

домовлявся про це з королем. На цей раз старання митрополита Гавриїла увінчалися успіхом, хоча, правда, умовним. Король Михайло дозволив місце в сенаті тільки для одного зверхника греко-католицької церкви, й Коленда навіть встиг купити у Варшаві землю для митрополичого палацу. Але невдовзі прийшло королівське застереження, що не слід користуватися з цього права, щоб не дратувати православних. Пізніше цей привілей так і не був проведений у життя.

Бурхливе архіпастирське життя Коленди закінчувалося в турботах та хворобах. У травні 1671 р., під час чергового засідання конгрегації ордену василіан у Новогрудку, стався конфлікт вже престарілого митрополита Гавриїла з підвладними йому архієреями Брестсько-Волинської й Пінсько-Туровської єпархій. Ці єпископи – Бенедикт Терлецький і Марціян Бялосор (останній, до речі, ще й приходився митрополитові рідним племінником) – образилися через те, що Коленда повернув під владу ордену василіан Кобринський та Лавришівський монастирі, в котрих вони були настоятелями і почувалися господарями. Приводом для скандалу, який ці єпископи вчинили у Новогрудському Борисоглебському кафедральному соборі, стало те, що митрополит Гавриїл під час богослужіння поставив праворуч від себе не їх, а молодшого за них Кипріяна Жоховського. Терлецький та Бялосор на очах сотен парафіян із галасом вибігли з храму. Спроби владики відлучити від церкви бунтівних єпископів не знайшли підтримки Ватикану.

Однак своїм спадкоємцем на митрополичому престолі Коленда все-таки призначив свого помічника, вітебського єпископа Кипріяна Жоховського⁵⁶, котрого Папа Римський Климент X (1670–1676) затвердив на цій посаді окремою буллою 1 червня 1671 р.⁵⁷

Останньою великою справою в його житті стало те, що 1672 р. останній виграв у королівському суді справу Віленської митрополичої юрисдикції⁵⁸. Згідно з королівським рішенням, під владу Коленди переходила, за винятком шляхетських дворів, майже вся «руська половиця Вільна» – столиці Великого князівства Литовського. Наприкінці того ж 1672 р. митрополита Гавриїла знову потурбував Петро Дорошенко своєю декларативною погрозою: «Щоб усі уніатські церкви були знищені, а ті, де були колись православні церкви, а нині збудовано костьоли, були віддані»⁵⁹. Однак то був уже занепад слави гетьмана України, якому не судилося досягнути своєї мети. На схилі життя перебував і митрополит київський, галицький та всієї Русі Гавриїл Коленда. Останній помер 11 лютого 1674 р. в Супраслі. Тіло його було перевезено до Полоцька й поховано 18 лютого 1674 р. у кафедральному соборі Святої Софії.

Під час свого перебування на митрополичій кафедрі Коленда проявив себе владикою енергійним, рішучим при досягненні поставленої мети, і тому, зрозуміло, він мав багатьох затятих ворогів⁶⁰. Це була вдача рвучка та запальна. Нунцій у своїй реляції до Риму схарактеризував митрополита Гавриїла коротко: «Вогненна натура»⁶¹. Через це виникали його часті суперечки з архієреями, навіть із таким ідейним єпископом, як Суша. Також для успішності справ унії Коленда часто вживав невідповідних його духовному сану засобів. За це теж йому дорікав єпископ Суша, зокрема за те, що більшість років свого архіпастирського життя митрополит Гавриїл перебував у нескінченних судових процесах. Позовні заяви останнього розглядалися в усіх без винятку судових інстанціях Речі Посполитої, починаючи від гродських і земських повітових та закінчуючи головним трибуналом і королівським судом. Серед його опонентів й особистих ворогів були магнати Речі Посполитої: князь Богуслав Радзивілл – конюший Великого князівства Литовського, Юрій-Кароль Глібович – староста жмудський, Михаїл Станіславський – воєвода київський, Ян-Казимир Ходкевич – каштелян віленський.

Однак не слід забувати, що Коленда мусив поборювати дуже великі труднощі, бо вступив на престол Київської митрополії після Переяславської угоди, ко-

ли з'єднана церква лежала майже в руїнах, а його самого навіть не визнавали митрополитом. Може, під тягарем цих труднощів він і піддався спокусі (попри віру у Боже Провидіння) вживати чисто світських засобів. Проте при оцінці діяльності митрополита Гавриїла на першому місці слід підкреслити його активну ревність для справ греко-католицької церкви, а відтак рішучість і непоступливість в обороні її інтересів.

Найяскравішим прикладом цього став захист Супрасльської лаври від ктиторських наїздів панів Ходкевичів. Цей випадок стався невдовзі після того, як 1656 р. Ян-Казимир Ходкевич – тогочасний патрон Супрасльського монастиря, сподіваючись, що Коленда буде покірним його свавіллю, видав архієпископу Гавриїлу «презенту» на настоятельство в цій святій обителі. Ходкевич, ідучи шляхом грабінництва й наслідуючи звичаї своїх попередників, прибув у Супрасль та хотів затвердити своє управління як у монастирі, так і в його маєтках. Однак Коленда, як добрий пастир, рішуче повстав проти цього й настільки розлютив ктитора, що той, не тямлючись від зухвальства, насмілився послати свого дворянина відрубати митрополиту голову. Треба зауважити, що під час майже безперервної багаторічної війни вояки Речі Посполитої настільки озвіріли від крові та страждань, що для них людське життя нічого не було варте. Тому слуга Ходкевича, виконуючи наказ останнього стратити Коленду, не роздумуючи, пішов на цю безбожну справу й, вийнявши шаблю в покоях настоятельських, повідомив митрополита про вирок свого пана. Прочувши про це, митрополит Гавриїл із мужнім серцем підставив свою голову під удар. І сталося чудо. Побачивши перед собою такий взірць героїзму зі сторони духовної людини, загартований у битвах рейтар опустив зброю. Повідомляючи про це, ксьондз Казимир Коялович – тогочасний ректор Полоцької колегії іезуїтів – у надгробному слові митрополитові Коленді зробив таку йому похвалу: «...Хоча зразки мужності покійного митрополита були проявлені в різних випадках, але особливо вони показані в захисті маєтків, присвячених на славу Богу в Супрасльській архімандрії. Коли за них грозила вірною загибеллю зброю, безбожно піднятая, митрополит Гавриїл, ставши на коліна, з геройським серцем підклонив голову під смертельний удар, так що здивований вбивця мав випустити із задерев'янілої руки загартовану сталь... Тому нехай за всі свої турботи митрополит наслідуює вічні нагороди»⁶².

Своїм впливом митрополит Коленда підніс із руїн греко-католицьку церкву й виборів їй правове становище у суспільстві за короля Михайла Вишневецького. Тому з огляду на його прив'язаність до України він заслуговує на добру згадку в пам'яті вдячних нащадків.

¹ *Niesiecki K.* Korona Polska przy złotej wolności. – Lwów, 1738. – Т. 2. – С. 558.

² *Назарко І.* Київські і Галицькі митрополити. Біографічні нариси (1590–1960). Записки Чину Святого Василя Великого (далі – ЗЧСВВ). – Рим, 1962. – С. 57.

³ Там само. – С. 51; *Archivium Collegii Graecorum*. – Cronika di tutti scolari. – Vol. 1. – Fol. 14. – V.15.

⁴ *Uruski S.* Rodzina. Herbarz szlachty Polskiej. – Warszawa, 1910. – Т. 7. – С. 100.

⁵ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАЛ). – Ф. 201. – Оп. 1. – Спр. 142. – Арк.1.

⁶ *Назарко І.* Назв. праця; *Archivium Collegii Graecorum*. – Vol.1. – Fol. 14. – V.15.

⁷ *Niesiecki K.* Korona Polska przy złotej wolności. – Lwów, 1728. – Т. 1. – С. 68.

⁸ Российский государственный архив древних актов в Москве (далі – РГАДА). – Ф. 389. – Оп. 1. – Кн. 4. – Арк. 4.

⁹ Там само. – Спр. 37. – Арк. 274 зв. – 275 зв.

¹⁰ Там само. Спр. 38. – Арк. 633 зв. – 637 зв.

¹¹ *Uruski S.* Op. cit. – С. 101.

¹² *Сапунов А.* Исторические судьбы Полоцкой Епархии с древнейших времен до половины XIX века. – Витебск, 1889. – С. 168.

- ¹³ Центральний державний історичний архів Білорусії в Мінську (далі – ЦДІАБ). – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 1174. – Арк. 98.
- ¹⁴ Там само. – Арк. 98 зв. – 99.
- ¹⁵ Булгаков М. История Русской Церкви. – М., 1996. – Т. 6. – С. 235.
- ¹⁶ Археографический сборник документов относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1874. – Т. 10. – С. 46–48, 247–248.
- ¹⁷ Praszko I. De Ecclesia Ruthena Catholica sede Metropolitana vacanta an. 1655–1665. – Romae, 1944. – S. 143.
- ¹⁸ Археографический сборник документов относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Т.10. – С. 47.
- ¹⁹ Niesiecki K. Korona Polska przy złotej wolności. – Lwow, 1738. – Т. 2. – S. 558.
- ²⁰ ЦДІАБ. – Ф. 319. – Оп. 2. – Спр. 1520. – Арк. 185.
- ²¹ Archivium Collegii Graecorum. – Vol. 1. – Fol. 14. – V.15.
- ²² Государственный исторический архив в Санкт-Петербурге. – Ф. 823. – Оп. 16. – Спр. 303. – Арк. 1.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Акты, издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею. – Вильна, 1899. – Т. 20. – С. 368.
- ²⁵ ЦДІАБ. – Арк. 185 зв.
- ²⁶ Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. – Філадельфія, 1954. – С. 375.
- ²⁷ Документи Богдана Хмельницького 1648–1657. – К., 1961. – С. 81.
- ²⁸ Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності. – К., 1994. – С. 100.
- ²⁹ Полонська-Василенко Н. Історія України. – К., 1995. – Т.2. – С. 205.
- ³⁰ Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1996. – Т. IX–1. – С. 29.
- ³¹ Плохій С. Священне право повстання: Берестейська унія і релігійна легітимізація Хмельниччини // Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII столітті. – Львів, 1996. – С. 11.
- ³² Wolff J. Senatorowie i dignitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1794. – Kraków, 1885. – S. 13.
- ³³ Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року. – К., 2005. – С. 301.
- ³⁴ Назарко І. Назв. праця. – С.52.
- ³⁵ Лужницький Г. Назв. праця. – С. 377.
- ³⁶ Там само. – С.49.
- ³⁷ Ульяновський В. Дискусії. Матеріали Других «Берестейських читань» Львів, Дніпропетровськ, Київ, 1–6 лютого 1995 р. // Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII столітті. – С. 42; Susza J. De laboribus Unitorum // Littera Episcoporum. – Roma, 1973. – Vol. 2. – S. 296.
- ³⁸ Назарко І. Назв. праця. – С.49.
- ³⁹ Там само. – С.52; Praszko I. Op. cit. – S.155.
- ⁴⁰ Підручний П. Василянський Чин від 1637 до 1743 р. // Нариси історії Василянського Чину святого Йосафата. ЗЧСВВ. – Рим, 1992. – С. 145.
- ⁴¹ Плохій С. Дискусії. Матеріали Других «Берестейських читань». – Львів; Дніпропетровськ; Київ, 1–6 лютого 1995 р.//Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII столітті. – С. 18.
- ⁴² Булгаков М. Указ. соч. – Т. 7. – С. 60.
- ⁴³ Theiner A. Documents historiques de Russie. – Romae, 1860. – P.33.
- ⁴⁴ Лужницький Г. Назв. праця. – С. 378.
- ⁴⁵ Дашкевич Я. Павло Тетеря // Володарі гетьманської булави. – К., 1995. – С. 277.
- ⁴⁶ Ульяновський В. Назв. праця. – С. 34, 40.
- ⁴⁷ Плохій С. Назв. праця. – С. 27.
- ⁴⁸ Підручний П. Назв. праця. – 145.
- ⁴⁹ Лужницький Г. Назв. праця. – С. 388.
- ⁵⁰ Welykuj A. Epistolae Metropolitanorum Kioviensium Catholicorum Raphaelis Korsak, Antonii Sielava, Gabrielis Kolenda (1637–1674). – Romae, 1956. – Vol. 2. – S. 267.
- ⁵¹ Про те все оповідає сам митрополит Коленда в своїй обширній реляції до Риму. Див. Op. cit. – С. 303–324.

⁵² Крикун М. Інструкції послам Війська Запорозького на елекційний та коронаційний сейми 1669 року // Центральна і Східна Європа в XV – XVIII століттях. – Львів, 1998. – С. 194.

⁵³ Там само. – С. 194–202.

⁵⁴ Чухліб Т. Гетьмани і монархи. – Київ; Нью-Йорк, 2003. – С. 132.

⁵⁵ Назарко І. Назв. праця. – С. 56.

⁵⁶ Niesiecki K. Op. cit.

⁵⁷ Назарко І. Назв. праця.

⁵⁸ Археографический сборник документов относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильна, 1870. – Т. 9. – С. 253.

⁵⁹ Чухліб Т. Назв. праця. – С. 136.

⁶⁰ Polski Słownik Biograficzny. – Т. 13. – S. 310.

⁶¹ Welykuj A. Op. cit. – S. 312.

⁶² Археографический сборник документов относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Т.9. – С.253.

The article is dedicated to the 400th anniversary of the birth of Havryil Kolenda (1606–1674) – Metropolitan of Kyiv, Halych and of all Rus' and, simultaneously, General of the Catholic Order of St.Basil the Great. On the basis of the historic literature and various archival materials an attempt is made to reconstruct the biography of this Church hierarch in the context of Ukrainian history of the middle of the XVII century and to establish his contribution to the development of the Ukrainian Greco-Catholic church.

О.Є.Музичко, В.М.Хмарський*

ДО ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ: ПАВЛО АНДРІЙОВИЧ ІВАНОВ

Статтю присвячено висвітленню життєвого шляху, з'ясуванню творчого доробку одного з учнів В.Б.Антоновича – П.А.Іванова. Його біографію можна умовно розділити на три періоди – київський, миколаївський та одеський. Проблематика досліджень може бути поділена на дві частини – історія середньовічної Волині і Південної України останньої чверті XVIII ст. (діяльність імперської адміністрації та доля українського козацтва після зруйнування Запорізької Січі).

За останнє двадцятиріччя українська історіографія пройшла шлях від розвитку в напрямку закриття білих плям, дефальсифікації української історії, переоцінки окремих її епізодів до всебічної трансформації своїх методологічних і світоглядних основ, створення нової концепції історії України. Попереднє нагромадження фактичного матеріалу актуалізувало ширші теоретичні завдання. Не оминули ці тенденції і вивчення історіографічного процесу в Україні. Більшість видатних українських істориків XIX–XX ст. уже мають своїх біографів, а деякі – й кількох. Особливо ретельно вивчено період другої половини XIX – початку XX ст. – час бурхливого розвитку української історіографії, її остаточного виокремлення від російської та польської.

Про це яскраво свідчить стан вивчення київської школи істориків, яку традиційно пов'язують із постатями В.Б. Антоновича, М.В. Довнар-Запольського

Музичко Олександр Євгенович – канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова; Хмарський Вадим Михайлович – д-р іст. наук, професор, завідувач кафедри історії України Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова.